

УДК 378.0133

ОСВІТА ЯК ФАКТОР ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА

В. М. Вакуленко

У статті висвітлена роль освіти у створенні системи духовної безпеки українського суспільства, в забезпеченні цілісності та міцності української держави. Підкреслено особливу роль гуманітарної освіти в забезпеченні духовної безпеки суспільства. Обґрунтовано, що роль чинника духовної безпеки освіта виконує через формування національно свідомої особистості та громадянина суспільства. Охарактеризовано роль національної культури, мови як консолідуючих суспільство чинників в аспекті їх національного та геополітичного значення.

Ключові слова: освіта, система духовної безпеки, національна свідомість, громадянин, національна культура.

Постановка проблеми. Проблема духовної безпеки для України з кожним роком набуває все більшої актуальності та ваги з точки зору її вивчення, аналізу та вирішення. Складовими духовної безпеки суспільства є, насамперед, духовна єдність суспільства, його високий морально-психологічний стан, активна життєва позиція громадян, спрямована на розбудову та зміцнення української держави. Освіта, як складова духовного життя суспільства, є одним із важливіших чинників духовної безпеки суспільства. Головна мета української освіти згідно з Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті – «створити умови для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина України, формувати покоління, здатні навчатися впродовж життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства; сприяти консолідації української нації, інтеграції України в європейський і світовий простір як конкурентоспроможної і процвітаючої держави» [3].

Освіта має унікальні можливості у формуванні духовно цілісної особистості, у відтворенні та формуванні культури народу (через людину, її систему цінностей і життєвих сенсів), що робить її об'єктом пристальної уваги суспільства, управлінців та науковців. Як зазначають М. Михальченко та Н.Скотна: «Освіта відіграє роль своєрідного буфера між особистістю і суспільством, формує особистість під «соціальне замовлення», тобто так, як необхідно для успішного функціонування в певному суспільстві. Системі соціальних ролей, норм, цінностей, переданій

освітою, властиві ті особливості, що затребувані та вітаються в певному суспільстві сьогодні» [4, с. 267].

Аналіз наукових праць, присвячених розв'язанню проблеми. В наукових працях сучасних зарубіжних авторів достатньо інтенсивно висвітлюється питання духовної безпеки суспільства. Ключове місце в її забезпеченні відводиться освіті, культурі, релігії, засобам інформації.

Аналіз праць українських авторів вказує на активізацію дослідницьких зусиль з цієї проблематики. Зокрема слід відзначити концепції духовного розвитку особистості: В. Баранівський, В. Бех, І. Бех, Л. Губерський, А. Комарова, В. Кремень, О. Сухомлинська, Г. Шевченко, П. Щербань.

Мета дослідження – висвітлити актуальні проблеми духовної безпеки українського суспільства, показати роль освіти, мови, культури в її забезпеченні.

Виклад основного матеріалу. Розуміння освіти як фактора духовної безпеки нації обумовлено його найважливішою роллю в збереженні культурної спадкоємності і духовному розвитку особистості. Освіта забезпечує цілісне відтворення людини відповідно до тих його ідеалів, які сформовані в надрах культури і перш за все в релігійно-філософських, етичних і педагогічних системах і концепціях, виробляє і відтворює цілісний суб'єктів культури і діяльності людини, формує його цілісний «образ».

Спектр духовних загроз сьогодні досить значний: підсилюється експансія ліберальних цінностей; в суспільну свідомість активно впроваджуються життєві стратегії, основу яких складає гедонізм і культ задоволення людських похотей, індивідуалізм і аморальність, невгамовна споживацтво.

Ці цінності подаються як вищий життєвий ідеал, сенс людського буття (а значною частиною сьогоднішньої молоді вони вже прийняті, стали керівництвом до дії). Йде атака на духовний фундамент християнської цивілізації з боку нетрадиційних релігій. Ядро національної духовної культури руйнується в результаті некритичного запозичення і насильницького впровадження американізованих економічних і політичних моделей, які зароджувалися на принципово іншому ціннісно-нормативному ґрунті західноєвропейської культури.

На жаль, в останні роки таке запозичення характерно і для сфери освіти, яка виступає основним інститутом збереження культури народу, – вона піддається насильницькому «оболоніванію», всупереч здоровому глузду і думки педагогічної громадськості.

Освіту можна охарактеризувати як відносно самостійну систему, завданням якої є систематичне навчання і виховання членів суспільства, орієнтоване на оволодіння певними знаннями (перш за все науковим), ідейно-моральними цінностями, уміннями, навичками, нормами поведінки, зміст яких визначається соціально-економічним і політичним устоям суспільства, рівнем його матеріально-технічного розвитку. Освіта пов'язано з усіма сферами суспільного життя. Реалізується цей зв'язок безпосередньо через особистість, включену в економічні, політичні, духовні, інші соціальні зв'язки. Розглянемо більш детально функції, які виконує в сучасному суспільстві інститут освіти. Їх досить точно багато, і різні автори акцентують увагу на різних сторонах діяльності інституту освіти. На нашу думку, найбільшу культурну та соціальну значимість мають такі функції інституту освіти: трансляція і розповсюдження культури в суспільстві – перша і найсуттєвіша з них. Суть її полягає в тому, що за допомогою інституту освіти відбувається передача від покоління до покоління цінностей культури, що розуміються в самому широкому сенсі слова (наукові знання, досягнення в галузі мистецтва і літератури, моральні цінності і норми поведінки, досвід і навички, притаманні різним професіям і т.п.). Впродовж всієї історії людства освіта була головним джерелом знань, найважливішим інструментом освіти суспільства. Не будемо також забувати про те, що культура кожного народу має свої національно-етнічні особливості, і тому система освіти відіграє виключно важливу роль в підтримці і збереженні національної культури, її неповторних і унікальних рис, долучаючись до яких індивід стає носієм національної психології та національної свідомості свого народу.

Функція соціалізації, або формування у молодого покоління установок, ціннісних орієнтацій, життєвих ідеалів, які панують у суспільстві. Завдяки цьому молодь пристосовується до життя суспільства, соціалізується і інтегрується в соціальну систему навчання рідної мови, історії вітчизни, принципам моралі і моральності служать передумовою для формування у молодого покоління системи цінностей, прийнятої в суспільстві і культурі.

У ситуації, що склалася стратегічним завданням культурної політики є забезпечення духовної безпеки нації, і перш за все шляхом збереження традиційних матриць національної культури. Проблема збереження культурної самобутності є первинною в системі державних пріоритетів – від її рішення залежить успішність вирішення всіх інших проблем, душевне здоров'я нації, без якого у країни і народу немає шансів на майбутнє.

Як вважає І. Ільїн, дійсно духовне досягнення завжди національне. Батьківщина є та вершина, з якою людині відкривається загальнонаціональне багатство. Позбавлена національної своєрідності країна може втратити відведене їй місце у світовій культурі. Але для націй України національне – це, насамперед, українське (культура, традиції освіти, побуту і мистецтва, мова), а не екзотика традиційної культури. Українська як загальноукраїнська культура має стати для всіх національностей України і засобом, і воротами, і інфраструктурою як для саморозвитку, так і для входження, інтеграції в світову цивілізацію, світову культуру.

Важливим консолідуючим чинником суспільства, держави є мова. Українська мова в Україні природною є державною мовою. Також вона має всі підстави бути мовою міжнародного спілкування. Мова – це підмурок, що створює основи конструкції самого способу життя, тих духовних цінностей, які об'єднують всі нації України в єдиний культурний простір. Як уявляється, спроби деяких національних меншин України перебудувати систему освіти на вузько національних початках не просто безглузді, але і шкідливі – як для цих націй, так і для України в цілому. Зокрема, зменшується доступ представників таких націй до загальноукраїнської системи освіти, культури, науки тощо. Крім того, духовну загрозу суспільству несуть явища, що становлять небезпеку для всієї людської цивілізації: інтенсивні модернізаційні процеси, некритичне запозичення і насильницьке впровадження економічних і політичних моделей; руйнування базових цінностей української культури в результаті експансії нетрадиційних релігій; маніпулювання за допомогою ЗМІ. В хаотичних на перший погляд інформаційних потоках виявляється якась цілеспрямованість, воля, організуюча і підкоряюча ці потоки єдиної мети: руйнування моральних основ християнської культури. Починаючи з середини минулого століття, запущений нещадний маховик індустрії видовищ, заснований на деструктивних (і репресивних по відношенню до класичної духовності), але глибоко вбудованих в людську природу інстинктах: секс і насильство. Цей небаченої потужності маховик поступово вбиває саму суть культури – її духовність, а в людині – її душу як основу людяності.

Сьогодні слід задуматися про найважливіший аспект безпеки – духовний, бо без людини, її духовного здоров'я, інтелекту життя і саме поняття безпеки втрачають будь-який сенс. Це обумовлено обставинами як внутрішнього, так і глобального, загальносвітового характеру. За останні роки істотно деформувалася система духовного самовідтворення суспільства, перш за все в результаті кризи інститутів соціалізації й

культурної спадкоємності, найважливішим з яких є інститут освіти (формування особистості – його найважливіша складова). Прорахунки державної освітньої політики виявилися не лише в скороченні об'ємів фінансування вищої школи, але і (насамперед) в непродуманій модифікації цілей і цінностей освіти.

Культура довела, що є генератором успішного розвитку суспільства, її провідною творчою силою, основою якої виступають наукові знання і реальні можливості ефективно використовувати об'єктивний потенціал інформаційних технологій; забезпечити справжнє торжество демократії; створити умови досягнення нового, принципово більш високого якісного життя. Креативно-інформаційна епоха забезпечує найширші можливості задоволення матеріальних і духовних потреб людей. Однак цивілізаційний процес набуває гуманістичну спрямованість лише в умовах опори на культуру.

Запорукою відродження історичної та духовної пам'яті, потужності української нації є не лише природні ресурси і військово-технічний потенціал, але й унікальність духовного досвіду, величезний ресурс її гуманітарної культури. Саме цей пласт культурної системи забезпечує передачу духовних цінностей від одного покоління іншому, фіксує і зберігає мову нації, картину світу, властиву тому або іншому культурному співтовариству, виконує функцію національної самосвідомості і культурної самоідентифікації поколінь, задає життєві цінності й ідеали, сприяє суспільній злагоді та консолідації. Гуманітарна культура містить цінності і норми, що створюють духовне ядро суспільства і що є своєрідними «лініями тяжіння», порушення яких неминуче веде до дезінтеграції суспільного організму. І така ситуація значно не безпечніша для руйнування державної цілісності, ніж зовнішня експансія.

Одним з реальних механізмів реалізації геополітичних завдань, перш за все у сфері духовної безпеки, є вища гуманітарна освіта – найважливіший соціальний інститут трансляції культурних цінностей, норм, ідеалів, форма відтворення національно-культурного світу.

Г. П. Шевченко писала, що сучасні кризові явища в політичному, економічному та соціокультурному житті людей XXI століття пов'язані перш за все з відсутністю належної уваги до педагогіки духовності. Ми маємо на увазі перш за все недостатню увагу до проблем виховання душі, духу, сердечності людей і особливо підростаючих поколінь [7; 8].

Саме можливості освіти зберігати і утверджувати сенсоутворюючі координати культурної системи дозволяють розглядати її не лише як соціальний інститут професійної підготовки, але і як ефективний інструмент геополітики і забезпечення духовної безпеки нації.

Найгостріше криза вищої школи виявляється у сфері гуманітарної освіти, що цілком закономірно. Якщо технічна, інженерна культура (і діяльність освітніх систем, що її забезпечують) слабо пов'язані із змінами у суспільній ідеології і політиці, то система трансляції соціально-гуманітарного знання характеризується загальнокультурним, світоглядним контекстом. Розуміння освіти як чинника духовної безпеки нації обумовлено її найважливішими функціями в збереженні культурної спадкоємності і духовного розвитку особи. Освіта забезпечує цілісне відтворення людини – відповідно до її ідеалів, сформованих в надрах культури, і перш за все в релігійно-філософських, етичних і педагогічних системах і концепціях. Якщо навчання транслює і відтворює лише приватний, конкретний фрагмент культурної діяльності в її нормативному аспекті (тобто знання про неї і алгоритм її відтворення, який освоюється за допомогою спеціальних вправ, що формують навички автоматизованих дій), то освіту проводить і відтворює цілісний суб'єкт культури і діяльності – людина в її екзистенціальній і онтологічній повноті. На відміну від інструментально орієнтованого навчання (яке забезпечує трансляцію, відтворення і освоєння знань, умінь, технологій і тому є вторинним щодо процесів формування і розвитку особи) освіту створює цілісний «образ» людини. Саме можливості освіти зберігати специфіку вітчизняної культури дозволяють розглядати її як найважливішу умову духовної безпеки українського суспільства, оскільки без духовної самобутності народ не зможе існувати в загальносвітовій сім'ї культур і цивілізацій, і кінець кінцем його економічні і геополітичні позиції істотно послабляються. Духовне, психологічне відчуття єдності українців суттєво залежить від місця України в міжцивілізаційному просторі. Здійснений українським дослідником М. Михальченком у праці «Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы?» [4].

Висновок про ідеологічну і політичну розколотість сучасного українського суспільства підтверджує наявність загрози, яку містить у собі статус «лімітрофу Європи» для України. Якщо народ «лімітрофу» не укорінюється в структурі якоїсь регіональної цивілізації, то його самоутвердження у формі незалежної держави залишається проблематичним, як проблематичним є й створення ним своєї локальної цивілізації [5, с. 34].

Таким чином, однією з найважливіших теоретичних і практичних проблем вищої школи є реформування гуманітарної освіти, створення таких її моделей, які змогли б, спираючись на традиції і досвід вітчизняної і світової вищої школи, максимально ефективно затребувати і транслювати

духовний, людинотворчий потенціал гуманітарної культури, насамперед вітчизняної. Ця місія гуманітарної освіти представляється надзвичайно важливою. Збереження вітчизняної культури як цілісного явища є головною передумовою і умовою духовної безпеки суспільства, бо лише «культурне самостояння» є застава величчю народу і незалежності державного буття (І. Ільїн) [6].

Отже, розвиток національно і культурно орієнтованої освіти – головна передумова активізації творчих сил і здібностей нації, мобілізації її духовних ресурсів.

Висновки та рекомендації. Ефективне використання ресурсів вищої освіти в системі забезпечення духовної безпеки дозволить Україні зміцнити єдність суспільства, утвердитися в статусі самодостатньої національно-культурної світової спільноти та успішно вирішувати традиційні завдання геополітики: добитися стабільності і безповоротності економічних і політичних реформ, повноправно брати участь у будівництві нової системи міжнародних відносин, ефективно протидіяти посиленню впливу великих держав на український національний простір.

Основна мета вищої школи – формування такого покоління фахівців, для яких совість, відповідальність і покликання стануть найважливішою частиною їхньої професійної культури і особистісного світогляду за допомогою створення умов, що сприяють професійній діяльності і відповідають індивідуальним особливостям. А це завдання можна вирішити лише в тому випадку, якщо освітній процес буде орієнтований на гуманітарну підготовку фахівців, засновану на розумінні міцного зв'язку культури, освіти та виховання.

Література

1. Баранівський В. Ф. Проблеми духовної безпеки українського суспільства. / Баранівський В. Ф. – К.: Вид-во ПП Улянич В.І., 2009. – 160 с.
2. Кремень В. Г., Ткаченко В.М. Ідентичність у добу глобалізації (начерки метадисциплінарного дослідження) / В. Кремень, В. Ткаченко. – К.: Т-во «Знання» України, 2013. – 415с.
3. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті univd.edu.ua/index.php?id=99&lan=ukr
4. Михальченко М. І., Скотна Н. В. Роль освіти в цивілізаційному вихованні молоді / Вища освіта України як фактор цивілізаційного визначення молоді: Монографія / [авт. кол.: М.Михальченко (керівник), Т. Андрущенко, О. Бульвінська, М. Лукашевич та ін.]. – К.: Педагогічна думка, 2010. – С. 252-277.
5. Михальченко М. І. Лімітроф Європи: випадковість чи доля України// Людина і політика / Михальченко М. І. – 2000. - №3. С. 34.

6. Плавущка О. П. Педагогічні умови розвитку духовних цінностей студентів у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 – теорія і методика виховання / Ольга Петрівна Плавущка; ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2010. – 20 с.
7. Шевченко Г. П. Проблеми духовності людини XXI століття / Г. П. Шевченко //... Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць / Гол. редактор Г. П. Шевченко. – Вип. 5 (52). – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. – С. 241–251
8. Шевченко Г. П. Система духовно-нравственного развития учащейся молодежи Украины / Г. П. Шевченко // Педагогика. – 2008. - № 9. – С. 114–120.

ОБРАЗОВАНИЕ КАК ФАКТОР ДУХОВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ОБЩЕСТВА

В. Н. Вакуленко

В статье освещена роль образования в создании системы духовной безопасности украинского общества, в обеспечении целостности и прочности украинского государства. Подчеркнута особая роль гуманитарного образования в обеспечении духовной безопасности общества. Обосновано, что роль фактора духовной безопасности образование выполняет через формирование национальной сознательной личности и гражданина общества. Охарактеризована роль национальной культуры, языка как консолидирующих общество факторов в аспекте их национального и геополитического значения.

Ключевые слова: образование, система духовной безопасности, национальное сознание, гражданин, национальная культура.

EDUCATION AS A FACTOR OF SPIRITUAL SECURITY OF A SOCIETY

V. M. Vakulenko

The author of the article highlights the role of education in the creation of the system of spiritual security of Ukrainian society, in the ensuring of the integrity and strength of the Ukrainian state. The author emphasizes the special role of liberal education in ensuring spiritual security of society. It is proved that the education performs the function of spiritual safety factor through the formation of national identity conscious and civil society. The role of national culture and language as society consolidating factors in terms of their domestic and geopolitical importance is characterized.

Key words: Education, system of spiritual security, national consciousness, citizen, national culture.

Вакуленко Валентина Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету перепідготовки здобувачів вищої освіти Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Слов'янськ, Україна).
E-mail: vakylen_1@mail.ru

Vakulenko Valentyna Mykolayivna – Doctor of Pedagogical Sciences (EdD in Education), Professor, Dean of the Faculty of Applicants' Retraining Higher Education of Donetsk Regional Institute of Postgraduate Education (Sloviansk, Ukraine).
E-mail: vakylen_1@mail.ru

УДК 37.035.6

ОБРАЗ ЗАХИСНИКА ВІТЧИЗНИ У МИСТЕЦТВІ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

О. В. Вербовський

В статті здійснено історико-педагогічний аналіз проблеми образу захисника вітчизни у мистецтві. Визначено узагальнений героїчний образ захисника Вітчизни в різні історичні епохи. Досліджено можливості використання героїчного образу захисника вітчизни у процесі військово-патріотичного виховання. Проаналізовано можливості використання педагогічного методу прикладу в процесі військово-патріотичного виховання.

Ключові слова: образ захисника вітчизни, військово-патріотичне виховання, мистецтво, історико-педагогічний аналіз.

Актуальність проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Існування кожного народу не можливе без патріотизму його громадян. Поряд з тим спостерігається занепад духовно-моральних цінностей людини. На перше місце виходять матеріальні цінності.

Історично склалося, що одним з найважливіших завдань школи і освіти загалом, було виховання у підростаючого покоління любові до своєї Батьківщини. Історико-педагогічний аналіз проблеми патріотичного виховання молоді свідчить про те, що найбільш дієвим методом формування у дітей патріотизму у всі часи був приклад.

Звернення до витоків народного життя, творче використання у роботі скарбів народної мудрості та кращих зразків мистецтва може стати таким прикладом.